

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ

Педагогічна імпровізація виступає одним із засобів підвищення ефективності навчально-виховного процесу у конкретній ситуації педагогічного спілкування. Але постає проблема її вмілого та доцільного використання у педагогічній практиці. Теоретичне й емпіричне дослідження факторів, що впливають на виникнення й якість педагогічної імпровізації, та критеріїв її ефективності, призначене уточнити зміст спеціальної програми, спрямованої на формування психологічної готовності вчителів до педагогічної імпровізації та навчання відповідних психолого-педагогічних умінь.

Вищевказане визначило мету нашого дослідження: вивчення факторів, що впливають на виникнення та якість педагогічної імпровізації, а також критеріїв її ефективності.

Ці питання досліджували В.А. Кан-Калік, В.М. Харькін, Л.Ю. Берікханова, А.О. Сляднєв та ін. На основі проведеного аналізу наявних наукових джерел та власного досвіду психолого-педагогічної діяльності ми прийшли до висновків, що фактори, які впливають на виникнення педагогічної імпровізації, можна розподілити на три групи.

1) *Фактори, пов'язані з педагогічним процесом взагалі*: протиріччя між регламентованим характером педагогічної діяльності (плани, інструкції, підручники й т.п.) і рівнем знань учнів, що постійно змінюється [8]; протиріччя між стереотипним й імпровізаційним рівнями педагогічної діяльності [8]; неузгодженість між педагогічним проектом уроку й об'єктно-суб'єктивними умовами його реалізації [1]; протиріччя між планом уроку (проектом заняття) та більш ефективним педагогічним рішенням учителя, що виникає безпосередньо на уроці [1], [2], [9].

2) *Фактори, пов'язані з певними характеристиками діяльності та особистості педагога*: певні особистісні та професійні якості – сприйнятливність до всього нового [7], бажання й готовність до розвитку та творчого пошуку, концентрована й одночасно розподілена увага [8], гнучкість й оригінальність мислення [7], комунікабельність, готовність до ризику, педагогічна уява й інтуїція та ін., – також знання, уміння й навички вчителя; його педагогічний досвід, в тому числі імпровізаційної діяльності; самопочуття педагога: фізичне самопочуття, настрої, упевненість у собі, стан емоційного підйому, творчого натхнення, творчого пошуку; психологічна готовність учителя до імпровізації; „внутрішній аналіз педагога” (за В.А. Кан-Каліком), в результаті якого виникає несподівана асоціація, аналогія, спогад, знахідка, нова залежність у логіці викладу навчального матеріалу [3].

3) *Фактори, пов'язані з певними характеристиками діяльності та особистості учнів*: фізичний та психоемоційний стан учнів; ступінь їх пізнавальної активності; їх реакція на реалізацію

запланованого проекту уроку та дії педагога; особливості взаємодії учнів між собою та з учителем. Наприклад: утрата в учнів інтересу до предмета бесіди, вивчення; несподівана зовнішня перешкода; питання, репліка, сумнів; необхідність рішення незнайомого комунікативного, інтелектуального завдання „тут і тепер”; випадки невідповідності інформації каналів „зворотного зв'язку” до запланованої; поява чиєїсь оригінальної ідеї, думки як можливості більш ефективної побудови навчально-виховної комунікації [3].

Дуже важливим є питання про ефективність педагогічної імпровізації. У зв'язку з цим виникає потреба виділення критеріїв її ефективності. Так, Л.Ю. Берікханова називає наступні: адекватність педагогічної імпровізації навчально-виховній ситуації, що вирішується; її оперативне здійснення; дидактичне збагачення процесу навчання [1]. Вважаємо, що цей перелік можна доповнити.

Нами було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення уявлень вчителів про готовність до педагогічної імпровізації, форму реалізації, умови та критерії ефективності педагогічної імпровізації, її результати у професійній діяльності тощо. Результати опитування вчителів (всього 101 респондент) показали, що педагоги шкіл відносять до основних критеріїв ефективності педагогічної імпровізації наступні: результативність (загальна) – 38,6%; настрої учнів; емоційний відгук дітей – 15,84%; знання (уміння) учнів – 13,86%; якість засвоєння матеріалу та досягнення цілей імпровізації (уроку) – по 10,9%; збільшення зацікавленості та активність учнів – по 5,94%; зрозумілість для дітей – 4,95%. Також було названо: успішність; корисність; оцінки; уміння вчителя імпровізувати; емоції, настрої учителя; особливості сприйняття імпровізації учнями; зниження напруги, психологічне розвантаження; поліпшення спілкування між учнями; позитивне ставлення учнів до предмета; бажання дітей продовжувати почате, вивчати певний матеріал; творчість учнів та вчителя тощо.

Отже, більшість опитуваних вважають основними критеріями ефективності педагогічної імпровізації її загальну результативність. Виокремлюючи певні показники цієї результативності, звертають увагу на емоційний стан учителя й дітей, корисний вплив імпровізації на подальшу спільну діяльність на уроці, досягнення цілей імпровізації (чи уроку), якість отриманих знань учнів.

Як відомо, психологічний стан суб'єктів у міжособистісній взаємодії має великий вплив на її ефективність. У свою чергу, педагогічна імпровізація відбувається у процесі педагогічного спілкування та взаємодії й виконує комунікативно-організаційну,

мотиваційно-пізнавальну, професійно-діяльну функції [1]. Як об'єктивні критерії педагогічної імпровізації як явища виокремлено раптовість, миттєвість, новизну, публічність, педагогічну значимість. До критеріїв здійснення імпровізації суб'єктом відносять демонстрацію ним роботи думки, духовний та емоційний підйом, почуття задоволення. Критерії імпровізації в її сприйнятті глядачами – це подив, включення, активність, емоційна чуйність, концентрація уваги, стрибок інтересу, глибина закарбування, підвищення тону й настрою, глибина співпереживання [8].

Враховуючи вказану специфіку педагогічної імпровізації та результати емпіричного дослідження, ми пропонуємо доповнити подані Л.Ю. Берікхановою критерії ефективності педагогічної імпровізації деякими психологічними аспектами: оптимізація педагогічного спілкування та взаємодії, поліпшення психологічного стану вчителя та учнів. Крім того, важливим, на нашу думку, є той факт, чи досягла педагогічна імпровізація поставленої мети.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з питання ефективності педагогічної імпровізації показав, що серед факторів, які на неї впливають, велику роль відіграють особистісні, професійні якості, знання, уміння, навички, кругозір учителя, його професійний досвід, а також знання конкретного учнівського колективу та кожного учня [3], [4], [8]. Дослідники проблеми педагогічної імпровізації (Л.Ю. Берікханова [1], С.А. Землякова [2], Т.О. Фокіна [7] та ін.) вказують на те, що умовою її ефективності є стан готовності вчителя (викладача) до педагогічної імпровізації.

Результати анкетування вчителів (всього 101 респондент) свідчать про те, що основними умовами ефективності педагогічної імпровізації опитувані вважають: гарний емоційний контакт, тісну взаємодію, співпрацю вчителя з класом – 8,91%; загальні знання, уміння педагога та його бажання імпровізувати – по 5,94%; професіоналізм учителя, його настрої і стан душі, доречність імпровізації – по 4,95%; підготовку педагога, готовність до співпраці, настрої дітей, їх бажання вчитися, працювати, їх знання, а також наочність і роздатковий матеріал – по 3,96% тощо.

Серед вказаних вчителями умов ефективності педагогічної імпровізації можна виокремити такі, що стосуються педагога: особливості особистості вчителя; його творча особистість; інтелект, здібності; комунікабельність; інтуїція; емоційність; артистизм; такт; загальна та професійна підготовка; загальні та педагогічні знання й уміння; життєвий та професійний досвід; педагогічний стаж; професіоналізм учителя; любов до своєї праці; прагнення вчитися працювати; підвищення кваліфікації, самоосвіта; настрої учителя, стан його душі; бажання імпровізувати; готовність педагога; уміння побачити світ очима дитини, зацікавити, заінтригувати учнів; уміння імпровізувати, якість та форма подачі імпровізації, вдаль її

використання; уміння володіти певною ситуацією; використання різних форм роботи; доступність, зрозумілість мовлення вчителя. А також умови, пов'язані з учнями: особливості особистості учнів класу, настрої дітей, їх інтерес, активність, здібності, бажання вчитися, працювати, увага, поведінка, знання, розуміння вимог тощо.

До умов, що їх виводять з особливостей взаємодії педагога та учнів, можна віднести: настрої, емоційний стан; інтерес; настроєність на успіх; довіра дітей до вчителя; готовність до співпраці; гарний емоційний контакт, тісна взаємодія, співпраця вчителя з класом; позитивний психологічний клімат; відчуття вчителем дітей, їх актуальних потреб; вплив учителя на різні органи чуття учнів; урахування вікових особливостей учнів; дисципліна на уроці тощо.

Крім того, опитувані називають ще деякі умови ефективності педагогічної імпровізації: зміст програмного матеріалу; поставлена мета; вдалий момент, ситуація для імпровізації; доречність імпровізації; цікавий зміст уроку; наочність, роздатковий матеріал; зрозумілість матеріалу; очікуваний кінцевий результат; матеріальна база тощо.

Узагальнюючи результати дослідження, можна представити зазначені фактори, що впливають на ефективність педагогічної імпровізації, розподіливши їх у декілька блоків.

1) *Фактори, пов'язані з певними характеристиками діяльності та особистості педагога:*

- *об'єктивні дані:* вік, педагогічний стаж;

- *особистісні якості:* висока загальна культура та ерудиція; комунікабельність; упевненість у собі як стійка якість; високий самоконтроль; схильність до самоаналізу [3], [4], [5]; творча домінанта: концентрована й одночасно розподілена увага, розвинута уява, натхнення [8]; сприйнятливості до всього нового [7], бажання й готовність до розвитку та творчого пошуку; очікування педагога від себе, учнів та процесу взаємодії на уроці; гнучкість та оригінальність мислення; емоційність; артистизм тощо;

- *професійні якості, знання, уміння і навички:* розвинуте педагогічне мислення та уява [4]; педагогічна інтуїція; відкритість у спілкуванні з дітьми; різнобічність, у тому числі глибокі психолого-педагогічні й методичні знання, уміння й навички, особливо в галузі словесної дії; знання про природу творчості, взагалі, й педагогічної, зокрема [8]; ґрунтовне знання предмета, вільне володіння матеріалом; знання учнівського колективу та кожного учня; уміння відчувати стан учнів; уміння вільно триматися на людях та навички вільного спілкування з аудиторією; уміння прогнозувати передбачувані педагогічні обставини та діяти в них [4], [5]; спритність у нестандартних, нестереотипних педагогічних ситуаціях [7], досвід прийняття оперативних педагогічних рішень [1]; спеціальні

знання сутності педагогічної імпровізації, вміння та навички імпровізування [8] тощо;

- *ситуативні характеристики самопочуття педагога*: фізичне самопочуття, настрої, упевненість у собі в конкретній ситуації педагогічного спілкування, стан емоційного підйому, творчого натхнення, творчого пошуку; стан психологічної готовності до педагогічної імпровізації.

2) *Фактори, пов'язані з певними характеристиками діяльності й особистості учнів та ситуацією у педагогічному спілкуванні*: актуальний фізичний та психоемоційний стан учнів; ступінь їх пізнавальної активності; особливості психологічного клімату в дитячому колективі; особливості стосунків та взаємодії учнів з учителем; очікування дітей від вчителя та взаємодії з ним; їхня готовність до педагогічної імпровізації; реакція учнів на імпровізаційні дії педагога; адекватність обраних для імпровізації методів та прийомів впливу вчителя на учнів.

У педагогічній практиці вищезазначені фактори можуть бути в різних комбінаціях та із різним ступенем прояву, що дає підстави для виділення певних рівнів володіння педагогічною імпровізацією.

При цьому спостерігається різна стратегія поведінки педагога у проведенні педагогічної імпровізації:

1) оперативно-пошуковий тип поведінки, яка має характер вільної та органічної плідної імпровізаційної дії педагога, що не викликає значних затрат його праці, психічних або емоційних ускладнень;

2) напружено-перетворювальний тип, спрямований на мобілізацію всіх ресурсів особистості та можливостей працездатності на подолання труднощів, що виникли;

ЛІТЕРАТУРА

1. Бериханова Л.Ю. Педагогическая импровизация в деятельности учителя: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – Красноярск, 1990. – 19 с.
2. Землякова С.А. Формирование умений педагогической импровизации у преподавателя высшей школы: Дис. канд. пед. наук: 13.00.08. – М., 2003. – 135 с.
3. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – Грозный: Чечено-Ингушское книжное издательство, 1976. – 286 с.
4. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М., 1977. – 64 с.
5. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д.

3) навмисно-ухильний, який характеризується навмисним ухиленням педагога від подолання несподіваної ситуації діяльності;

4) мимовільно-гальмовий, що виникає в результаті розгубленості та повної загальмованості дій педагога;

5) зривний, – під час якого педагог діє безконтрольно, безсистемно, збільшуючи конфлікт та ускладнюючи педагогічну імпровізацію.

Плодотворним при проведенні педагогічної імпровізації, на думку В.А. Кан-Каліка, є оперативно-пошуковий тип поведінки педагога [3].

За результатами проведеного дослідження ми дійшли висновку, що серед факторів, які впливають на ефективність педагогічної імпровізації, більшість фахівців визначають особистісні та професійні якості, а також знання, уміння й навички вчителя. Важливими, на нашу думку, є особливості ситуації педагогічного спілкування, особливості взаємодії педагога й учнів, а також ситуативні характеристики їхнього самопочуття.

Серед основних критеріїв ефективності педагогічної імпровізації вчені називають її адекватність навчально-виховній ситуації, що вирішується; оперативне здійснення; дидактичне збагачення процесу навчання. Ми вважаємо, що критеріями ефективності також виступають: оптимізація педагогічного спілкування та взаємодії, поліпшення психологічного стану вчителя та учнів, досягнення поставленої мети.

Залежно від різних умов учителі мають відмінності у ступені володіння педагогічною імпровізацією та демонструють певні типи поведінки під час її здійснення.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення проблеми готовності вчителів до педагогічної імпровізації.

Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990. – (Б-ка учителя и воспитателя). – 144 с.

6. Сляднев А.А. Профессиональная подготовка студентов к импровизационно-педагогической деятельности: Дис. канд. пед. наук: 13.00.08. – Ставрополь, 1999. – 166 с.

7. Фокина Т.А. Формирование готовности студентов педвуза к педагогической импровизации как виду творческой деятельности: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – Н. Новгород, 2001. – 236 с.

8. Харькин В.Н. Педагогическая импровизация: теория и методика. – М.: NB Магистр, 1992. – 159 с.

9. Харькин В.Н. Импровизация... Импровизация? Импровизация! – М.: Магистр, 1997. – 286 с.

Подано до редакції 18.04.07

РЕЗЮМЕ

В статті представлений аналіз проблеми ефективності педагогічної імпровізації в сучасній психолого-педагогічній науці. Розкриті фактори, які впливають на появу і якість педагогічної імпровізації, також

проаналізовані і доповнені критерії її ефективності. Приведені результати емпіричного дослідження представлених учителів об умовлях і критеріях ефективності педагогічної імпровізації.

SUMMARY

The article presents the analysis of the problem of efficiency of pedagogical improvisation in modern psychological and pedagogical science. It reveals some factors influencing appearance and quality of pedagogical

improvisation. The author analyzes and supplements some criteria of its efficiency. Besides, there are some results of empirical research on teacher's beliefs about conditions and criteria of efficiency of pedagogical improvisation suggested.
